

KOROMPAY H. JÁNOS

**„DE TÖBBET ERRŐL NEM ÍRHATOK”¹
Az Arany–Ercsey levelezés eltűnt darabjairól***

Arany János magánlevelezésének fennmaradt anyagában három nagy lyuk tátong. Tudjuk, hogy a Tompához 1852 októberéig írt darabok azért hiányoznak, mert azokat a kassai haditörvényszék elkobozta (közülük Sáfrán Györgyi kötetei 25-öt rekonstruáltak); az is köztudomású, hogy a családi levelek, amelyeknek túlnyomó része nem szerepelt a korábbi kiadásokban, a második világháború alatt elpusztultak a Ménési úti Voinovich-villában. Az azonban még az Arany-kutatókat is meglepheti, hogy az Ercsey Sándorral folytatott levelezésből igen sok hiányzik.

A tetemes hiány egy rövidebb és egy hosszabb időszakaszra oszlik. 1862-ből és 1863-ból mindössze egy Arany-levél maradt fenn, Ercseytől pedig egy sem; 1866 elejétől Arany haláláig Ercsey összes levele eltűnt: csaknem 16 évről van szó, amelyben Arany hozzá írt leveleinek száma ismereteink szerint több mint 70.

Az elveszett levelek keresője, természetesen, először saját magában, majd jegyzeteiben és az összegyűjtött szövegekben keresi a hibát; azután lépésről lépésre, az Akadémiai Könyvtár Mikrofilmtárának felvételeitől az Arany–Ercsey levelezést őrző nagyszalontai múzeumig és a szakirodalom újbóli átbúvárlásáig arra a megállapításra jut, hogy valóban nincs meg az anyag.² Dánielisz Endre kimutatása szerint a múzeumban található, Aranyhoz írt levelek közül az Ercseytől valók száma 86. Ez a szám a következőképpen oszlik meg a kritikai kiadás három megjelent és két készülő kötetében: az *AJÖM* XV. (1851 végéig) 1, a XVI. (1852–1856) 44, a XVII. (1857–1861) 19, a XVIII. (1862–1865) 13, a XIX. (1866–1882) 1 tételt tartalmaz. (Ez összesen 78, tehát nyolccal kevesebb, mint a szalontai – feltehetőleg, illetve remélhetőleg téves – statisztika.) Ha a megmaradt Ercsey-levelek számához hozzáadjuk a XIX. kötet időszakából fennmaradt ellendarabokét – mert hiszen kölcsönösen és rendszeresen írtak egymásnak –, 150 fölé jutunk (számításunk azért bizonytalan, mert ez utóbbiak között is vannak elveszettek). Az eredmény lesújtó: Ercsey leveleinek majdnem a fele eltűnt.

*

¹ Arany Tompának, 1868. júl. 5. (kiadatlan rész).

* A tanulmány az OTKA által támogatott K 60.635 számú, *Arany János kritikai kiadása* című kutatás keretében készült.

² DÁNIELISZ Endre, *A múzeumi kéziratár kincsei* = D. E., *Arany-émlékek Nagyszalontán*, Bukarest, Kriterion, 1984, 90.

Vajon mikor és miért történhetett ez, s miért éppen ezzel az anyaggal, és éppen ezekből az évekből? Hogy lehet az, hogy Arany Ercseyhez írt levelei – bár kevesebb hiánnyal, de ugyanott – megmaradtak: mégiscsak ez a nagyobb érték az utókor (és a levéltárak közvetlen hasznélvezői) számára. Cui prodest?

Azt kezdettől, azaz Ercsey levelezéskiadásától tudta az Arany-irodalom – hiszen maga a szövegközlés jellege tette világossá –, hogy az 1883-ban megjelent *Arany János életéből* csak a költő leveleit közölte; ezekből sem az összeset, „csupán” hatvanat, s – az Arany László közölte kötetekhez hasonlóan – azokat sem a maguk teljességében, a kihagyott részleteket viszont következetesebben jelölve. Az Ercseytől származó levelek, amelyek akkori elhagyása érthető volt, először csak a kritikai kiadás megjelent kötetekben szerepelnek (s ez már sokkal kevésbé érthető mulasztásokra vall); közzétételük korábbi elmaradása szükségképpen okozhatta azt, hogy a szakirodalom nem vett tudomást e nagy hiányról; nem jelezték ezt a levelek múzeumi őrzői sem, pedig az ottani leltár már 1899-ben Ercseynek csak 65, Aranyhoz írt levelét s Aranyinak majdnem kétszer annyi (127) hozzá írt levelét regisztrálta.³

Nem végezhető el ebben az anyagban az az összehasonlítás, amelyet az Arany László publikálta kötetekben – a kéziratok birtokában – már megtehetünk, több esetben lehetséges viszont az a rekonstrukció, amely – mint azt Sáfrán Györgyi tette – Arany János leveleiből következtet vissza az elveszettekhez. Nehezíti viszont helyzetünket az, hogy ezek sem mind maradtak meg: Arany Ercseyhez írt levelei közül 1862-ből és 1869-ből valamennyi hiányzik, s ez utóbbi különösen feltűnő az előző évi 12-höz képest; az első időszakot most figyelmen kívül hagyva, 1861-ből, 1872-ből, 1873-ból és 1877-ből csak egyet-egyet ismerünk. A többi esztendőhöz viszonyítva – s ez nem valamiféle statisztikai átlagból, hanem a leveleknek az életkortól és az eseményektől is függő gyakoriságából kiinduló összehasonlítását jelenti – évenként legalább 2–3 darabot feltételezhetünk: ezek szerint valószínű, hogy a hiánynak ez a része tíznél többre tehető.

Milyen lehetőségeink vannak ennek megmagyarázására? S hogyan segíthetnek ebben az életrajz eseményei? Van-e esély arra, hogy feltevéseink rendszert alkothassanak?

Ercsey ezt olvashatta Arany 1876. március 14-én írt levelében (amely nem szerepel az általa kiadott kötetben, s így mindmáig ismeretlen maradt): „Most pedig, midőn életed oly fontos lépését (a mint gondolom) már megtetted, kívánom neked mind azt az örömet, nyugalmat és boldogságot, a mit magad vártál és ohajtottál, – és hogy a gondviselés – mind azon idegenség daczára, melylyel az némelyeknél találkozott, fordítsa jóra, és úgy, hogy az utóbbiak, akár rossz indulatból, akár mert téged féltettek – avatkoztak belé legbensőbb magánügyedbe, mentül elébb csalódva érezzék <—> magukat föltevésökben.”⁴

Ez az igen jellemző, mert minden diszkréciója ellenére is határozottan állást foglaló jókívánság Ercsey második házasságkötésére vonatkozik: az első feleség, a levelekben Linaként emlegetett Nagy Karolina és két gyermeke, Vilma és Lajos 1874-ben meghalt,

³ Az „Arany-Emlék-Szoba” leltára, Nagy-Szalonta, Nyomatott Reich Jakab könyvnyomdájában, 1899, 9.

⁴ A levelek szövegeinek közlésében a kritikai kiadás levelezésköteteinek technikai megoldásait követjük, abban a változatokban, ahogyan az *AJÖM* XVII. kötete óta érvényben vannak.

s csak Róza lányuk maradt életben. Két évvel ezután a kiválasztott társ annak a szalontai Fónagy Józsefnek özvegye lett, aki Arany szavaival „egyike volt 1848-ban ama lelkes ifjaknak, kik a haza védelmére legelőbb zászló alá siettek, s a Debreczenben iskolákat végzett, pályaválasztás küszöbén álló, ifju ember, szent-Tamásnál, a <varos> később oly híressé lett vörös sipkás zászlóalj<ban> tűz-kereszttségében, mint köz ember, vagy legfőlebb altiszt, kapta azon ágyúsebet, melyet akkor már halálosnak gondoltunk, de csak később vált azzá<,>. Felépült t. i. valamennyire, sőt a mankó helyett feleséget is mert venni, [...] ő maga, nagy sebe miatt teljesen megrendülvén egészsége, még az 50es évek végén vagy hatvanas évek elején [!] meghalt.”⁵

A *Népdalgyűjtemény* első, *Népdalok és rokon* című részének 87. számú verse Aranytól való, ezzel a kotta fölé írt szöveggel: „*Nemzetőrdal*. (Componálta 1848. Fónagy József honvédhadnagy, Szalontán.)”⁶ Ugyanő (ezúttal Fónyadnak nevezve) szerzett dallamot Tompának *A gólya* című verséhez, amit elkoboztak.⁷ Fónyad fiának születéséről és „veszedelmesen rossz” állapotáról tudósít 1855-ben Ercsey,⁸ haláláról pedig 1858 novemberében így: „Szomorú ujság az: hogy Fonyad Józsit, kinél sok rosszabb ember halhatott volna meg, folyó hó 2án temettük el.”⁹ Feltehetőleg az ő felesége segédkezett Ercsey Vilma születésénél.¹⁰ A vele kötött második házasság olyan, a rokoni és ismeretségi körben kialakult feszültségekkel – Arany szavával idegenséggel – találkozott, amelyekről Ercsey szóban és írásban egyaránt számot adhatott (hiszen második feleségével 1876 nyarán járt Pesten¹¹); megbántottságának kifejezései, az ellentétek részleteivel együtt, nem tartozhattak a külvilágra és az utókorra.

Szalonta és Nagykőrös, az Akadémia és a Kisfaludy Társaság s a még élő levelező-partnerek érzékenysége Arany Lászlót is befolyásolta az *Arany János levelezése íróbarátaival* kiadásában.¹² Nagykőrösre való távozása után Arany is idegennek érezte magát Szalontán, bár mindhalálig oda vágyott vissza: „Nagyon jól fogadtak, még is oly furcsán éreztem magam otthon. Oly idegen voltam. Furcsa, furcsa az elszakadás meg-

⁵ Arany levele Szász Károlynak, 1878. júl. 9.

⁶ *Arany János népdalgyűjteménye*, közléteszi KODÁLY Zoltán, GYULAI Ágost, Bp., Akadémiai, 1952, 143. A vers és a dallam keletkezéséről lásd *AJÖM* I, kiad. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1951, 417.

⁷ Uo. Lásd Tompa Aranyak, 1852. máj. 20. *AJÖM* XVI, kiad. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., Akadémiai, 1982, 53.

⁸ Ercsey Aranyak, 1855. dec. 9. *AJÖM* XVI, 651.

⁹ 1858. nov. 8. *AJÖM* XVII, kiad. KOROMPAY H. János, BÓDYNÉ MÁRKUS Rozália, JANKOVITS László, Bp., Universitas, 2004, 243.

¹⁰ „Jelentem alássan: hogy a korona-örökösű, ma hajnali 3 ½ órakor, szerencsésen megszületett. Azaz: annyiban szerencsésen, hogy sem neki (:azonkívül hogy Fónyadné egyik szemét meglehetősen összekarcolta:) sem a mi véghetetlenül több, – anyjának, semmi látható baja mégeddig nincs.” Ercsey Aranyak, 1853. okt. 29. *AJÖM* XVI, 323.

¹¹ „Igen sajnálom, hogy nyári rövid felrándulásodkor itthon nem voltam, s nem láthattam kedves nődet”. (Arany Ercseynek, 1876. okt. 10.)

¹² Lásd erről KOROMPAY H. János, *A „kegyeletes fiú” textológiája (Az Arany János-levelek kiadástörténetéhez) = A két Arany: Összehasonlító tanulmányok*, szerk. K. H. J., Bp., Universitas, 2002, 184–187.

szokott körből.”¹³ Ez a baráti kapcsolatok megmaradása ellenére született megjegyzés, több hasonlóval együtt, nem szerepel a levelek Arany László-féle kiadásában.

Az az idegenség, feszültség és ellentét, amely a Szalontán élő Ercseyt egészen más okból érintette, kettejük levelezésének megjelentetése szempontjából mégis hasonló eredménnyel járt: a két, csaknem ugyanazon időben készült kiadásból kimaradtak ennek írásos lenyomatai. Az *Arany János életéből* 1883-ban, az *Arany János levelezése íróbarátaival* 1888–1889-ben jelent meg; a szövegek gondozói láthatólag ugyanazon elvek szerint jártak el. 1882. november 11-én Arany László egyebek közt a következőket írta Széll Kálmánnak: „Érdekléssel várom Sándor bácsi feljegyzéseinek megérkezését; ő már itt létekor tett ezekről említést előttem, de hogy a dolgozat oly nagy terjedelmű, arról sejtésem nem volt.”¹⁴ Átolvasván (és feltehetőleg korrigálván) Ercsey munkáját, ő továbbíthatta azt Gyulainak, aki a kötet bevezetését írta meg.

Valószínűnek tekinthető tehát, hogy az elveszett szalontai beszámolóiban és az azokra adott válaszokban több – sejtésünk szerint számos – olyan hír és reflexió volt olvasható, amelyek következtében az érintett levelek a közlésből kirekesztendő kategóriába estek, vagy a külső érzékenységek, vagy a magánügyek, vagy mind a kettő szempontjából. Ezt támasztja alá Arany László 1882. november 30-án Széll Kálmánhoz írt levele is, amelyben ez áll: „Azt hiszem, helyes volt érzésem, midőn a legbensőbb családi leveleket közlés végett nem adtam ki kezedből. Talán egykor, évek múltán, lehet. Ma még ne. [...] Sándor bácsi küldeményét megkaptam s a mai postával válaszoltam neki is.”¹⁵ Úgy tetszik, a publikálatlanul maradt darabok az *Arany János életéből* című kötetben (s talán újságközlésekben) kerülhettek volna nyilvánosságra. Ezt a Széll Kálmán hagyatékában fennmaradt anyagot Rolla Margit publikálta 1944-ben; könyvében azonban – újabb rejtélyként – nem szerepelnek az Arany és Széll Kálmán közötti levelezés darabjai, amelyek – kevés kivétellel – szintén eltűntként tartandók számon.

Jobban megérthetjük Ercsey válogatását és szöveggondozását (s a „kegyeletes fiú” közreműködését), ha felidézük azokat a címszavakat, amelyek szerint Arany László atyjának Tompával folytatott levelezését csoportosította: „nem adható”, „nem közölhető”, „adható”, „nagy része adható”, „adható végig”, „semmi közlendő”, „közölhető”, „közlendő”, „nem közlendő”.¹⁶ Bármennyire hihetőnek tekinthető is ugyanez a tagolás az anyag egészére vonatkoztatva, nem elegendő annak eldöntésére, hogy miért zárultak ki a múzeumi megőrzésből s tűntek el az 1866 elejétől, sőt korábról is írt Ercsey-híradások és Arany jó néhány levele.

Ez csakis Arany László akaratából történhetett, hiszen őnála voltak az atyjához írott levelek, s ő volt azok meghatalmazott gondozója: „Isten megtartja tán az én jó fiamat – írta Arany –, ki sokkal komolyabb és solidabb ember, hogyszem ily örökséget ne tudna

¹³ Szilágyi Istvánnak, 1857. dec. 3. *Uo.*, 185. *AJÖM* XVII, 131.

¹⁴ ROLLA Margit, *Arany estéje*, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1944, 135.

¹⁵ *Uo.*, 141. Idézi SÁFRÁN Györgyi: *AJÖM* XV, kiad. SÁFRÁN Györgyi, BISZTRAY Gyula, SÁNDOR István, Bp., Akadémiai, 1975, 458.

¹⁶ A Tompához írt levelek tartalmának kivonata: MTA Kt, K 513/1197.

megbecsülni értéke szerint.”¹⁷ Sógorához írt leveleit viszont maga a címzett, Ercsey őrizte, válogatta és – Arany László felülvizsgálatával és Gyulai előszavával – publikálta. A levelek kiadásában Szalontán Ercsey és Széll Kálmán, Budapesten pedig Arany László (és tanácsadóként talán Gyulai) volt illetékes. A közzétételt kizáró okok közül – legáltalában részben – bizonyíthatónak látszik az, amelyik családi, rokonsági, ismeretségi ellentétekre és feszültségekre vonatkozik.

Mi magyarázhatja azt, hogy – mint azt a *Függelék*ben közölt táblázatból is látni – az 1859-ben írt levelek közül Aranytól 6, Ercseytől pedig 5 maradt fenn, 1860-ból pedig csak 1 – 1, 1861-ből 2 – 1, 1862-ből 0 – 0, 1863-ból 1 – 0, 1864-ből pedig 9 – 8? Első látásra azt mondhatni, hogy elsősorban a Pestre költözés és a folyóirat-szerkesztés gondoljai okozták ezt a ritkulást, majd a szalontai telekvásárlás szaporította a levelezést. De a Koszorú csak 1865 nyarán szűnt meg, tehát kérdés, hogy ez az ok retrospektíve, a Szépirodalmi Figyelő időszakára is érvényesíthető volna; az egytényezős magyarázatok amúgy sem mondhatók meggyőzőnek vagy kizárólagosnak. S ha közelebbről megismerjük a megmaradt leveleket, azok – egy kivételével – mind igen rövidék: Ercsey 1860. július 21-én azt kérdezi, mikor jönnek Szalontára, mire Arany augusztus 5-én a Pestre költözéséről tudósít; Ercsey 1861. március 1-jén az iránt érdeklődik, hogy Arany hajlandó-e követ lenni, amire március 4-én megszületik a nemleges válasz; végül Arany 1861. november 29-én kéri a *Rákóczi-nóta* szövegét. Ezt követi a csend, egészen 1863. augusztus 15-ig, amikor Arany – Ercsey elveszett levelére hosszan válaszolva – megírja Juliska esküvőjének történetét.

A több mint másfél éves hiány Arany két levele között, s az, hogy az 1860-tól 1863-ig terjedő időszakban (sőt azon is túl: 1864. július 4-ig), tehát négy és fél évig Ercseynek csak két levele maradt fenn, elgondolkodtató. Kevés adat áll rendelkezésünkre biztos következtetések levonására, de talán elegendő ahhoz, hogy feltevéseket kockáztassunk meg.

Mentovich Ferenc, a Marosvásárhelyre költözött nagykőrösi tanártárs 1861. február 10-én kérdezi Aranytól: „Julcsáról azt hallottuk, hogy jeg[y]ben jár egy szalontai ifjúval – isten adja meg neki azt a szerencsét, melyet megérdemel, s melyet én számára tiszta szivemből kívánok.”¹⁸ (Arany válaszárol nem tudunk.) Ezt a hírt azzal magyaráztam, hogy „Arany Juliska és Széll Kálmán 1863 márciusában váltottak jegyet és 1863. aug. 9-én kötöttek házasságot”.¹⁹ Az adatok jók, csak nem ide valók, mert elmulasztottam figyelembe venni Rolla Margit és Sáfrán Györgyi kiegészítését. Az első szerint „1863. augusztus 9-én – ismeretségük egyéves évfordulóján – Arany Juliska Széll Kálmán felesége lett.”²⁰ Sáfrán Györgyi konkrétabb és pontosabb: Széll Kálmán Szilády Áronhoz

¹⁷ Tompának, 1866. nov. 14. *Arany János levelezése iró-barátaival*, kiad. ARANY László, Bp., Ráth Mór, II, 1889, 265.

¹⁸ *AJÖM* XVII, 507.

¹⁹ *Uo.*, 951.

²⁰ ROLLA, *i. m.*, 63. (Kiemelés tőlem – K. H. J.)

1863. április 13-án írt levelének alapján írja, hogy „1862. jan. 23-tól számítja kapcsolatukat Széll Kálmán.”²¹ Tehát 1861 elején még nem lehetett szó kettejükéről.

Szabó Sámuel, a Juliska kezét 1859-ben Nagykőrösön megkérő, de siker nélkül járó marosvásárhelyi tanár Mentovich kollégája volt, akinek 1861. végi, Aranyhoz szóló levele feltehetőleg őt emlegeti Arany László erdélyi utazásáról szólva: „Mond meg Laczinak, hogy nagyon megörvendeztetne mind engem, mind Szabó collegámat ha röviden tudositana utjok további folyamáról”.²² Arany Jánossal mindketten levelező kapcsolatban voltak; a Koszorúra egymásra hivatkozva gyűjtöttek előfizetőket.²³ Az együtt tanítás érthetővé teszi, hogy a Juliska további élete iránti érdeklődésük egyszersmind vagy talán elsődlegesen Szabó Sámuelé, akit Juliska annak idején arra kért, hogy „várjon és reméljen az időtől minden jót, vagy ha meg kell lenni, minden rosszat”,²⁴ 1860 nyarán azonban már elzárkózott attól, hogy Nagykőrösön meglátogathassa.²⁵ Lehetséges tehát, hogy Mentovich kérdése Szabó kérésére fogalmazódott meg, talán minden szalontai hír nélkül; az is elképzelhető, hogy hamis volt az információ; végül az sincs kizárva, bár ez a legkevésbé valószínű, hogy volt valamilyen alapja, hiszen Juliska Rozvány Erzsébethez és Gyulai feleségéhez, Szendrey Máriához írt ekkori leveleiben nem találhatni erre semmilyen bizonyítékot.

Azt, hogy 1862-ből sem Arany, sem Ercsey egymáshoz írt levelei nem maradtak fenn, az is magyarázhatja, hogy szólhattak, egyebek között, Széll Kálmán és Juliska kialakuló kapcsolatáról. 1863. március 18-i eljegyzésükről tudomásunk szerint Arany csak Tompának számolt be (pedig lehetetlen, hogy erről ne született volna levél a családon belül), s jellemző volt Kazinczy Gábor jókívánsága: „Örömmel hallom, Lévyától, aki nálam van, hogy leányod férjhez ment.”²⁶ A Tompától Lévyáig, s tőle Kazinczy Gáborig eljutó értesülést számos hasonló, ismerőstől ismerősig terjedő híresztelés egészíthette ki. Arany bizonyosan nem tájékoztatta levélben sem baráti, sem hivatalos körét az eljegyzésről és az esküvőről: ezt a sajtó útján tette meg.²⁷ P. Szathmáry Károly ezt írta: „Örömmel olva-

²¹ SÁFRÁN, *i. m.*, 62. MTA Kt, Ms 4448/4.

²² Arany Jánosnak, 1861. dec. 18. *AJÖM* XVII, 635.

²³ Szabó Sámuel Aranynak, 1863. aug. 17.: „többi előfizetőimet a Koszorúra Mentovich küldötte volt fel”; Mentovich Aranynak, 1863. dec. 30.: „Ezennel utnak indítok két előfizetést a »Koszorúra« – a többit Szabó Samú elfogta előlem.” *AJÖM* XVIII, kiad. Új Imre (kézirat).

²⁴ Arany Juliska Gyulai Pálné Szendrey Máriának, 1859. okt. 30. *ROLLA, i. m.*, 39.

²⁵ „Szegény Szabó...! Itt járt Magyarországon s nem látogathat meg. Képzem mennyi kint okozok neki ezzel ismét. De nem lehet másképen. Írt volt nekem és igen kért hogy engedjem azt meg hogy jöhessen el Kőrösre pár hétre: hátha nyer valamit. Bár mennyire fájlaltam is, meg kellett tagadnom mert érztem, hogy ez csak szenvedésemet fogná föleleveníteni a nélkül, hogy őrajta segítve lenne. S Apám írta meg ezt neki meg akarván engemet attól a kétségbeejtő, lélek mardosó perczeztől kímélni a mit érze nek szászorta nagyobb mértékben, mint egyébkor is, míg írom e levelet.” Arany Juliska Gyulai Pálné Szendrey Máriának, 1860. júl. 22. *Uo.*, 43–44.

²⁶ 1863. ápr. eleje. *AJÖM* XVIII (kézirat).

²⁷ Vértesi Arnold „fiatal beszélyíró, s a »Divatcsarnok« szerkesztője” esküvőjének híradása után: „Arany János koszorus költőnk leányát Juliát pedig a napokban jegyzé el Szél Kálmán, szalontai reform. lelkesz ur.” *Pesti Napló*, 1863. ápr. 24., *Különfélék* rovat. Több mint egy hónapot jelent itt „a napokban”! – „Koszorus költőnk Arany János női erényekben és szépségben dus leányát, Juliát, tegnap, vasárnap, vezette oltárhoz a

som kedves Julcsája menyegzőjét. Az ég ezer áldását kívánom reájok és az örömapára anyára.”²⁸ Szilágyi István így gratulált: „Julcsád férjhez menését olvastam. Adjon Isten annyi jót, mindent, a mennyit a te nemes lelked érdemel; bár tudom, hogy azt Julcsa magáért is megérdemli.”²⁹

Abban a levélben, amelyben Arany Tompát egykori ajánlatára emlékeztette, miszerint ő adja majd egyszer férjhez Juliskát, egyszersmind nagy tapintattal tudtára is adta, hogy ha ennek nem tud eleget tenni, Török Pál fogja helyettesíteni (ami így is történt). „Közelg az idő – írta –, mikor szeretett leányunk megválí a szülei háztól. Augustus 9-ke, mint Juliskánk születés napja, van kitűzve esküvőre. Ismét egy koczka, kis családunk életében – reméljük s adja isten, jól forduljon! De, édes barátom, e néhány hónap alatti tapasztalásim folytán, vigaszúl nektek, mondhatom, hogy ha boldogság gyermekekkel birni, – még is van abban némi megnyugvás, ha az embernek... nincsenek gyermekei! többet nem mondhatok – talán okom <sincs> ennyire sincs.”³⁰ „Leányom már nincs” – írta Arany Tompának még ugyanez évben, mintegy folytatásaképpen előző levelének.³¹ A „többet nem mondhatok” nagyon hasonlít az öt évvel későbbi „De többet erről nem írhatok” mondathoz, bár okai egészen mások: itt a házasságot előkészítő, nem mindig örömteli, az elválás fájdalmait előlegező, izgalmakkal teli időszakról van szó; ott már a Juliska halála utáni, egymásra épülő szomorúságokról.

Az Ercseyhez szóló, 1863-ból való egyetlen Arany-levél mindehhez adhat némi tájékoztatást: „Az esküvőre mily örömmel láttunk volna! Igaz, nem mertünk hinni, nehogy az által mintegy erkölcsileg kényszerítsünk a talán költséges vagy más tekintetben zsenirozó feljövetele. Érted már a többit.” Ez az elhallgatás a Tompához írottakra emlékeztet, bár annyiban kétségekívül különbözik, hogy célzást találunk az eltűnt levelekben foglaltakra és a legbizalmasabb ismeretekre is. „Eleinte magok, az illető pár, nagyon erősködtek rajta, hogy ne legyen hívott vendég csupán a két tanú mindkét részről; mi öregek ezt a puritanismust szeretttük volna annyival kijebb terjeszteni, hogy itten is még vagy két közelebbi jóismerőst, vagy barátot, ne rekesszünk ki a kikkel gyakrabban voltunk együtt, de ők teljességgel nem akarták. Így annyira ment a szigor, hogy még Salamonnak se mertem mondani »légy nálunk holnap« pedig ő ugyancsak gyakran forgott a háznál. Miután pedig Sz.[éll] Kálmán még saját tanúja nejét sem hívta meg, s a fenn levő Lovassynét minden ékes szólásunk rá nem birhatta hogy megjelenjen férjével – nem volt más mód, minthogy mi öregek is ragaszkodjunk az ifjak edictumához, és senkit se híjunk, Csengerynén – és Gyulain kívül, ki általunk szintén (ámbár fölösleges) tanú minőségben volt meghíva. Ha te eljősz, ha Lovassyné megjelen: még itt is megszólíthatunk volna vagy kettőt, kikhez legközelebb vagyunk. Hanem elég ebből az etiquette kérdés-

hazai reform. lelkészi kar újabb nemzedékének egyik legtehetségesebb és reményteljesebb tagja, tiszt. Szél Kálmán, szalontai lelkész ur. Szerezzenek őszinte boldogságukkal [!] minél több örömet az érdemgazdag apának!” Pesti Napló, 1863. aug. 11., kedd, *Különfélék* rovat.

²⁸ 1863. ápr. 30. *AJÖM* XVIII (kézirat).

²⁹ 1863. okt. 21. *Uo.*

³⁰ 1863. júl. 23. *Uo.*

³¹ 1863. dec. 13. *Uo.*

ből; megtörtént a földolog így is, csak az isten jóra adja!”³² Különös látni azt a helyzetet, amelyben a puritán Arany kívánja, sikertelenül, a nála még puritánabbakat engedélyesebbé tenni, s el lehet képzelni a Szalontán, Pesten vagy máshol élő rokonok, barátok vagy ismerősök kimondott vagy ki nem mondott reakcióit, akik részt óhajtottak, szerettek vagy akartak venni az eseményen. Az utókor viszont hálás lehet annak, hogy Gyulai jelen lehetett, mert feleségének írt levelében részletesen leírta a lakodalom és Juliska búcsúztatásának történetét.³³

De miért éppen az 1866. év eleje volt a hosszabb időszak kezdete?

Arany Juliska 1865. december 28-án halt meg. Apósa, Széll György bárándi református lelkész 1866. január 10-én írt levele szerint Piroskát, „az 5 hónapos kis árva leányt vitte volna magával a’ nagyanya, de a’ nagy hideg miatt nem lehetett, Kálmán sem adta magát az anyagi szép képmást. Az ügyes jó Anya, talán előre érezve fátumát, jó eleve ételre kapatta, betegségében sohase szoptatta; így a’ táplálékra nézve könnyen nélkülözi az Anyát, nyugalmas, vidám gyermek, soha sem sír, csak nyöszörgéssel ad jelt, ha baja van. Előbb Ercsey Úrnál a’ nagy Anya testvérénél talált menedéket, azután, az én jelenlétemben kérte fel és nyerte meg Kálmán háza gondviselőjéül Ercseyné testvérét, özvegy Hevessyné Asszonyt, ki nőtlen fivérével – a Szolgabírói Hivatalban levő Nagy Károly Úrral együtt, ki Kálmánnak tanuló társa, ’s jó barátja, Kálmánhoz költöznek, s ötlet bánatjában vigasztalni, ’s árváját ideiglenesen nevelni szívesen ígérektek, míg vagy Aranyné, vagy az én Birim elhozzák a’ kedves szép gyermeket.”³⁴

Feltevésünk szerint a levelek visszatartásának egyik oka az lehetett, hogy ebben az időszakban a fő tárgy Piroska s a róla való gondoskodás volt, amely nem tartozott a nyilvánosság elé. Erről eleinte Aranynek is csak a legnagyobb tapintattal számoltak be,

³² 1863. aug. 15. *Uo.* ERCSEY megemlíti a levelet, de szövegét nem közli: *Arany János életéből*, Bp., Ráth Mór, [1883], 151–152.

³³ „A lakodalom tegnapelőtt megtörtént. Csengeriéken és a völegény tanuján kívül csak én voltam jelen, ki a családhoz nem tartozik. Lorand volt a vőfej. Ő vitte Julcsának a pompás menyasszonyi bokrétát ezüst rojtos csizmában. De leirom neked az egészet. Fel 11. óra fele kocsira ültünk Csengeriékkel s Aranyékhoz hajtottunk. Nem soka én és Csengery a pap után mentünk. Az esketés a háznál történt a nappali szobában. Julcsa kék selyem ruhában volt öltözve, mi neki nagyon jól állott. Fején a töled kapott menyasszonyi koszorút hordta. Nagyon jó kedvű volt. Azonban mikor elkezdődött a czeremonia, kissé elfogódott. Az eskünél sirni kezdett, midőn a pap után ezt kellett mondania: sem egészségben, sem betegségében el nem hagyom. Hanem aztán megerősítette magát s nagy batorsággal mondotta el az egész esküt. Arany csendesen viselte magát, de Aranyné mindegyre sirt s csak akkor vidult fel, midőn a reggelinél poharat köszöntöttünk egészségére s elkezdtünk trefálkozni. A reggeli épen olyan forma volt, mint a mi lakodalmunké. Csengeryné rendelte meg Mihaleknél. Volt hachè [!] pastetom is. Téged sokszor emlegettünk. A pástétomból nekem kétszer is kellett vennem, meg kellett ennem a te részedet is. Szóval mindenki sajnálotta, hogy nem vagy ott, leginkább Julcsa vagy is inkább én, hiszen Julcsának ott a ferje, csak én voltam igazán egyedül a társaságban. Reggeli után egész délutani négy óráig beszélgettünk. Ekkor megkezdődött a búcsu pillanatja. Aranyné nagyon sirt, János is elérzékenyedett, de nem mutatta. Kiment a vasúthoz az egész társaság. Egyszer csak fűtyült a conductor s Julcsa elrepült a Szél karjain. Julcsa úgy látszik elégedett, boldog. János is az, csak szegény Aranyné búsul most is, nem tudja magát egyedül feltalálni.” Gyulai Pálnéhoz, 1863. aug. 11. *Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig*, kiad. SOMOGYI Sándor, Bp., Akadémiai, 1961, 503–504.

³⁴ Idézi ROLLA, *i. m.*, 88–89, 181.

némi várakozás után, mint ahogy az 1866. május 2-án Tompának írt levél is tanúsítja: „Kis unokámról most veszek tudósítást, nagyon beteg volt fogzással.” Ezt a hírt Arany László kihagyta a közlésből.³⁵

Arany 1866. július 5-én írta Ercseynek: „Bajotoknak kell lenni, hogy mostanában egészen megszűntetted a levelezést velem. Azt ugyan vettem észre, hogy Laczinak irogattál némi dolgok eligazítása végett: de csak is a legszorosabb tárgyiasság határi közt maradva. Kálmán is jó ideje hogy nem ír: bizonyosan újabb kellemetlenség akadt, miről jobbnak vélték – hallgatni.”³⁶ Ebből az is következik, hogy Ercsey elveszett leveleinek sorozatában – ahol csak lehet – figyelniük kell azok időleges csendjeire, tehát a kettős hiányra is: a ténylegesre a csak számunkra megmutatkozásban.

Másrészt mindez a családi levelezés keretei között történt, amelyet csak nagyon kis mértékben ismerünk: kérdés, hogy Arany ebből mit tudott meg. Két megjegyzése azt sugallja, hogy ő maga is észlelte ezt: „Unokámról csak jót és kedvest hallok” – írja Tompának, majd később: „Unokámat egészségesnek írja apja; jár, de még nem beszél.”³⁷ Mindkét részletet zárójelbe tette a sajtó alá rendező Arany László; nem tudni viszont, mi mindent hallgatott el a család, amire nem ez az első példa: 1862 őszén például, mikor Arany Szliácsról hazatért, Szalontára hazalátogató családjá helyett csak Juliska levelét találta, amelyben fia betegségéről kapott utólagos értesítést: „Barátom! és én ebből semmit sem tudtam, nem írták, el akarták titkolni s az a fiu majd meghal!”³⁸

Harmadszor: nem felejtkezhetünk meg azokról a találkozásokról és beszélgetésekről sem, amelyek elsődleges célja annak eldöntése volt, hogy mi legyen a megoldás: vagy Aranyék költöznenek Szalontára, vagy Piroska jönne hozzájuk, vagy valami egyéb. 1866 nyarán Széll Kálmán járt a nagyszülőknél, akik egy évvel később viszonzták a látogatást; Piroska végül 1868 közepén került Pestre. Az életrajzi feldolgozások részletesen tárgyalják ezt a dilemmát, Arany szempontjából; ennek bizonyos részletei azonban mindeddig háttérbe szorultak. Néhány levél kiemelése talán előbbre visz feltevéseink megfogalmazásában.

„Itt némi családi tervekről van szó” – magyarázza Arany László lábjegyzete azt a kihagyott szakaszt, amely a Tompának szóló, 1866. augusztus 19-én kelt levélből való: „A napokban minekünk is erősen felujult sebünk egy fájdalmasan édes látogatásra. Szegény Kálmánunk volt itt. Csak maga jött, nem mervén a kis leányt kitenni az utazás sanyaruságinak, mert nem rég lábadt fel nagy betegségéből. Aztán, ha végkép nem hozhatja, jobb is így. Látni, s újra megválni tőle, még rosszabbul esnék. Az már kétségtelen, hogy Pestre nem hozhatjuk tartani. Nőm, pünkösöd óta, egy rossz szolgálot nem kap, ha aranyat hordoz is tenyerén; vagy ha egy akad, el kell csapni még az nap: mit csinálna ez a beteges asszony, kít az egész ház sulya egyedül <nyom>, minden segítség nélkül nyom

³⁵ ARANY László, *i. m.*, 255.

³⁶ ERCSEY, *i. m.*, 167.

³⁷ 1866. nov. 14. és 1866. dec. 8.

³⁸ Tompának, 1862. szept. 13. *AJÖM* XVIII (kézirat).

– még a gyermekkel is. Ezt látja Kálmán is, s bár ohajtaná anya helyett a nagyanyát: a mostani helyzetet tűrhetőbbnek tartja.”³⁹

Arany ugyanekkor a másik megoldást sem látja lehetségesnek. Ercseynek írja: „Házépítési terveimmel Szalontán, ez idő szerént föl kellett hagynom. Nincs még benne mód. Pénzem meg már most épenséggel nincs: csak papírom. A télen még arra számítottam, hogy talán még ez őszszel itt hagyhatom Pestet: de semmi sem ütött ki az én deák calculusom szerint. [...] Egy módja lett volna a Szalontára településnek, mit Kálmán ajánlott fel. Menjünk ő hozzám: ott az üres ház. De tudja isten. Az az üres ház, először nem övé; másodsor ha sajátja volna is. Mi, ő és én és ti, tökéletesen megértenők egymást: hogy ez nem egyéb, mint Piroska iránti gondoskodás. De a többséggel, az egész várossal szembe, én valami lealázót érzettem benne. Nem mondanák-e, hogy »nyakára« költöztünk? Szólj igazat: tehetjük volna-e mi ezt? Most én felhoztam Kálmánnak e dolgot, s bár csínján: de láttam, hogy nem esett jól. Pedig, ugy-e, mondok valamit?”⁴⁰

Különösnek látszik, de a későbbiek talán magyarázatot adnak arra, hogy Ercsey miért nem hagyta ki ezt a részt, amely az anyagi okok mellett a lélektani magyarázatát adja annak, hogy Arany miért vonakodott a nagyszalontai parókiát szállásként elfogadni, talán felelevenítve némely nagykorúsi tapasztalatait is, amelyek a gimnáziumot felügyelő egyházi fennhatósághoz kapcsolódtak, s talán azt sejtve, hogy az ő ottani jelenléte azokhoz az „idegenségekhez” hasonló érzéseket keltene, amelyeket már ő maga is érzett, s amelyeket Ercsey második házassága is kiváltott. (Ezek a kihagyások – szerencsénkre – nem mindig voltak vagy lehettek következetesek.) Azt, hogy más is hasonlóképpen gondolkozott családjában, a következő, az Akadémia épületébe való költözés elfogadása utáni, Ercseyhez 1867 tavaszán írt levelének egyik részlete igazolja: „Végre annyira voltam: hogy a [fűtőkárságról való] lemondás és oda költözés közt kellett választanom. Az elsőt – oly czéllal, hogy tovább is Pesten éljünk – nem mertem megrisquirozni; a leköltözésnek pedig (mely az én régi, egyedüli vágyam) oly oldalról támadt ellenzője, honnan nem is álmodtam volna!”⁴¹

Ez csak közeli családtag: Arany László vagy a feleség lehetett. Közülük az első egyre kevésbé jöhetett már szóba: Ercseynek szóló levelében egy hónappal korábban kifejtett ingadozásáról atyja is tudhatott;⁴² feltevésünk szerint tehát inkább a feleségről lehetett

³⁹ ARANY László, *i. m.*, 258.

⁴⁰ 1866. aug. 20. ERCSEY, *i. m.*, 170.

⁴¹ 1867. ápr. 9. *Uo.*, 173.

⁴² 1867. márc. 4.: „Azonban magam is folyvást a legnagyobb habozásban vagyok, ha e tárgyról kellene gondolkoznom. A fő tekintet, melyért lemennék, az apámék Szalontára költözése: ez apámnak igen élénk vágya, az egyetlen remény, melyhez, a jövőbe tekintve, kapaszkodik: anyám pedig tőlem nem akar elszakadni. Így csak az én lemenetelem által teljesülhetne az általános leköltözés.

Magamat tekintve, igaz, hogy én is igen unom a bürót: testet-lelket előlő munka, egy nap mint más nap, változatlanul, gépként görnyedni az íróasztal mellett; még inkább unom Pest kötömeget; azonban van egy, a mi ide csatol: az irodalom.

E pro és contrák közt hányódom aztán ide-oda.

Számba vetem hajlamaimat is. Közigazgatási ághoz menni, s aztán folyvást veszekedni a tulkai oláhval, kellemetlenkedni fel és lefelé: oly foglalkozások, melyeket, midőn választanom lehet, nem örömet választok

szó, aki pedig mindvégig visszavágyott. Az ő tiltakozásának ekkor az lehetett egyik oka, hogy az özvegyen maradt lelkész közelében a város és az állandó figyelem középpontjában éltek volna; hogy milyen más sejtés vagy értesülés indíthatta erre, csak találgathatjuk.

Arany Tompának küldött beszámolója az 1867 nyarán Szalontán töltött három hétről kimaradt a fia által közzétett gyűjteményből. Piroska „[n]agyanyja ott maradt még. Egy az, hogy a falusi levegő használ neki, más és fő oka maradásának az, mert a kis leány gondviselője (Kálmánnak egy özvegy papné rokona) eltávozott, ideiglen-e vagy végkép: azt a következés mutatja meg. Most tehát a nagymamára oly szükség van a háznál, mint a falat kenyérre, míg vagy az eddigi gazdasszony vissza nem megyen, vagy más nem akad. Mikor és ki akad? ez ismét nem csekély gond és aggodalom.

De én örültem, gyermek voltam három egész hétig: daczára a szomorú könek, melyet az első nap meglátogattam... Igazán, az a fájdalom enyhülne, ha minél többet s minél közelebb foglalkozhatnám azzal a gyermekkel. Gondolom, Aranyé is úgy van vele, s azért marad oly szívesen. De ide mégsem hozhatjuk: azt a szabad madarat e pestises kalitkába! Valamiképp jóra igazítja az isten.”⁴³ A kolerajárvány és a hivatal, a szalontai „szabad madár” és a pesti „pestises kalitka” külön elemzést érdemelne, éppúgy, mint az Akadémia és a parókia mint két lehetséges lakhely közötti habozás, annál is inkább, mert most már az elsőből szól a másodikról. „Említém a leköltözést – írja Ercseynek a következő hónapban. – Régi vágyam, tudod; és most Juli nagyanyai érzelmei hatalmas lökést adtak neki. De nem szeretném, csak úgy, elfoglalni a parochiát. Ez sok tekintetben kényes dolog. Kényes róla még irni is. – {Azok után, miket nőm a Piroskával történt bánás-ról mondott,} valóban óhajtom {én is}, hogy vagy a gyermek lenne itt, vagy mi ott. [...] Ha volna egy kis házikóm ott, azóta megirtam volna Kálmánnak, hogy tavaszra hozza rendbe, mert leköltözünk és odavisszük Piroskát. Így nem tehetek mást, mint várok az időtől s eseményektől.”⁴⁴ Az anyagiak konkrétsága s a nagymamára váró leendő terhek, a leköltözés után várható ellenszenvék, a parókiaiba költözés újból felvetett, többrendbeli kényessége, a pesti betegségek és a bezártság lehetséges veszélyei után most látjuk először azt az elkésztítő tapasztalatot, amely láthatólag fontosabb az összes többinél és sürgeti a döntést.

Az a kihagyás, amelybe a „Piroskával történt bánás” került, kiterjeszthető az összes, övele kapcsolatos eltűnt levélre, mert általánosnak tekinthető: a szalontai rokonság ke-

magannak. Ha pedig a megyei központba jutnék be: ez nem lenne Szalontán, s azonfelül épen oly büroí foglalkozás volna, mint mostani hivatalom, csak hogy még több elfoglaltatással.

Én szeretek, szeretnék magannak is dolgozni. Mostani hivatalomból erre jut, kivált nyáron át, egy kis idő. Megvolna-e ez a megyén? alig hiszem. A közigazgatási hivatal örökös utazgatás, kóborlás faluról falura: ez nem dolog, legalább mozogni szerető fiatal embernek nem az, sőt, multság: most örömmel ragadnék meg olykor-olykor ily küldetést; azonban ez tömérdek időt ellop, még az éjszakákat is, a dolgozni akarótól, magán dolgozatra nem jut idő. – A megyei központnál pedig mint mondám, azt hiszem, sok szobai dolog lenne.

Vacillálok tehát.

Az bizonyos, hogy esküdséget egyedül Sándor bácsi szolgabírósa mellett vállalnék el. Még tavaly szóltunk volt erről: most nem tudom, mily szándokkal van bátyám.” Ercsey válaszát nem ismerjük.

⁴³ 1867. szept. 14.

⁴⁴ 1867. okt. 25. ERCSEY, *i. m.*, 175–176. (Az Ercsey által kihagyott részeket kapcsos zárójel mutatja.)

vésnek bizonyult a kislány helyzetének megoldásához, s nem tudunk azokról a bárándiakról sem, akiről Széll Kálmán apja 1866 elején szólt. Éltek még az érintettek közül sokan Arany Szalontára írt leveleinek megjelenésekor, s később sem lett volna kívánatos sem a parókia, sem a szélesebb család szempontjából olvasni azokat a reflexiókat, amelyek által Ercsey minősíthette a helyzetet és az eseményeket, hiszen nem csak Arany felesége, hanem ő is beleértendő az „óhajtóm {én is}” tartományába. Felemás viszony jött létre a költő egyre erőteljesebben kialakuló kultusza és a szülőváros között.

1868 elején Arany Szalontára költözésének megvalósítását újabb lelki gát kezdte akadályozni. Így foglalta össze ellenérveit: „ha elgondolom 1.) hogy a mai nemzedéknek ott már csaknem idegen vagyok 2.) hogy oly kis körben, apró hivatalos és társadalmi boszszantásoknak bizony én is ki lennék téve jobban mint Pesten, kivált e mostani zavaros, felfordult világban; 3.) {hogy Kálmánt e most szándékozott lépése (nagyon természetesen) mind inkább távolítani fogja tőlem és tőlünk, tehát az a viszony sem lehet a régi sokáig;} 4.) hogy végre is Laczi sorsa Pesten van megállandósítva; ha ezeket s az efféléket elgondolom, kezdek rátérni, [?] hogy félrevonulásomnak alkalmasb helye lenne Pest, mint Szalonta. Csakhogy ennek módját, eszközeit, mikor fogom biztosítva látni!”⁴⁵ Széll Kálmán második házasságáról van szó, amely visszamenőleg is igazolta azokat a fenntartásokat, amelyek Aranyékban kezdettől fogva megvoltak a parókiára való költözéssel kapcsolatban. A kihagyott rész tehát arról a személyről s a vele való kapcsolat – természetesennek mondott – megváltozásáról szól, aki 1913-ig volt esperes Nagyszalontán.

Három héttel későbbi levelében Arany – nem tudni, milyen hírek nyomán – már attól félt, hogy ez a házasság Piroska számára sem lesz kedvező. „{Kálmán most neki gondviselőt visz a házhoz: adja isten, hogy reményei a legszebben teljesüljenek! – de <nem> valamint lehetséges, hogy anyja helyett anyát talál szegény kis árva,} úgy {az} sem lehetetlen {(mitől isten őrizze) hogy épen e változás idézendi elő annak szükségét}, hogy Piroskát (ha az isten még éltet néhány évig) mi vegyük gondviselésünk alá. [...] Irja Kálmán, hogy szegény kis unokánknak megint ti adtok menhelyet, míg már az állandó gondviselő megérkezik. Az isten áldjon meg érte! Az a K-né haszontalan egy vénasszony lehet: nem várhatta már be hogy felváltsák; kitelelt, s megy tovább!”⁴⁶ Ercsey textológiai nem volt egyszerű: úgy húzta ki a szövegből a szavakat, hogy ne kerüljön szóba a házasság, másrészt viszont Piroska Pestre költöztetésének – a kötet megjelenésekor már közismert, de akkor másodlagosnak számító – oka derüljön ki belőle.

Az esküvő feltehetőleg márciusra esett. Erre Arany 1868. április 2-án Ercseynek írt leveléből következtetünk, amelyik másolatban maradt fenn és mindmáig kiadatlan: „Szives ölelésünket nektek is, Kálmánéknak is. Ő ide s tova át esik a bajon. Csókolom azt a kis leányt.” A „Kálmáné” jelentése megváltozott; az „Ő” pedig minden bizonnyal Piroska maradt.

Két hónapi szünet után, június elején Arany a következőket írja Ercseynek: „{Úgy látszik, a föld-alku közben mindketten beléfáradtunk a levelezésbe, mert azóta ugyancsak

⁴⁵ Ercseynek, 1868. febr. 4. *Uo.*, 178.

⁴⁶ Ercseynek, 1868. febr. 25. *Uo.*, 181.

mélységes pauza állt be, melyet íme én szegek meg, kérve, hogy e kis levelet légy szíves Kálmánnak, ha lehet személyesen, minél előbb átadni. Laczi, családi megbízásból, irt volt neki már jó tizednapja, s nem válaszol. Aggódunk, hogy baj van, tán nagyobb is, mint elgondolhatnók. Laczi azt is hallotta valakitől, hogy beteg: ha ez való, ne add át a levelet neki, míg jobban nem lesz, minket pedig légy szíves tudósítani.} [...] Valószínűleg azt a kis leányt is föl kell hoznunk, ki más, ha mi nem? S míg ily dolgok vagynak függőben, hogy gondolhassak én függetlenségemre?⁴⁷

A „mélységes pauza” nagyon mély lehetett: Széll Kálmán nem közvetlenül, hanem Ercsey által kapja meg a mellékelt levelet, de csak akkor, ha már nem beteg; s ezt már egy „családi megbízásból” való küldemény előzte meg; lehet, hogy nagy a baj; Piroska sorsa pedig valószínűleg eldőlt. (A levél egész első fele kiadatlan.)

A további eseményekről már nem világosít fel az Ercsey-levelezés. Arany néhány nappal később Tompának írt: „Rám is mért a sors elég gondot és bajt – újra családi convulsio fenyeget, minek folytán szegény kis unokánkat alkalmasint ide kell hoznunk. De a dolog nem érett még annyira, hogy bár nektek is elpanaszolhassam.”⁴⁸ Ez a részlet – nem értjük, miért – benne maradt Arany László kiadásában, nem úgy, mint a következő, július eleji híradás: „{Nagy változás történt nálunk: kis unokámat fel kellett hozni Pestre. Kit apja, szomorú özvegysége harmadfél éve alatt, nem akart elbocsátani magától: most önkint hozza ide, a mi gondviselésünk alá. Szomorú dolog ez, édes barátom, <h> – nem, hogy a kis leány itt van, mert hisz míg minket az isten éltet, jó helyen van itt is, – hanem szomorú dolog az, mi az apát erre kényszerítette. De többet erről nem írhatok.}⁴⁹

Hogyan került (illetve nem került) bele ez az esemény az életrajzi összefoglalásokba? Ercsey összefoglalása szerint: „A kis árva unokát, Piroskát, ki már harmadfél éves volt, 1869-ben magukhoz vették és saját közvetlen gondjaik alá helyezték a nagyszülők.”⁵⁰ Az évszám hibás, hiszen 1868-ról van szó; az „apja [...] önkint hozza ide” meglehetősen átalakult, s a stilizálás olyan mértékű, hogy az eredmény bejelentése minden előzményt eltakar. Arany László még rövidebb volt: „A kis árva csak két évig maradt atyja házában, azután magokhoz vették őt a nagyapáék.”⁵¹ Voinovich egy lépéssel tovább ment: a Tompának írt első levél fentebbi idézetének első mondatával s a második első felével mondatta el, Arany kommentárja nélkül és sejtelmes átkötéssel a történet lényegét. „Veje házasodni készül; erről írja Tompának: »Ujra családi convulsio fenyeget, minek folytán szegény kis unokánkat alkalmasint ide kell hoznunk« (68 jún. 5.). Ez hamarosan meg is történik. »Nagy változás történt nálunk, – értesíti barátját, – kis unokámat föl kellett hozni Pestre, kit apja, szomorú özvegysége harmadfél éve alatt nem akart elbocsátani

⁴⁷ 1868. jún. 2. *Uo.*, 183.

⁴⁸ 1868. jún. 5. ARANY László, *i. m.*, 306.

⁴⁹ Tompának, 1868. júl. 5.

⁵⁰ ARANY László, *i. m.*, 183.

⁵¹ *Piroska és édes anyja emlékéül* = ARANY László *Költeményei*, kiad. GYULAI Pál, Bp., Franklin, 1900 (Arany László Összes Művei, 1), 356.

magától: most önkint hozza ide, a mi gondviselésünk alá.« (68 júl. 5., kiadatlan részlet.)⁵²

Mit jelent ez az újra bekövetkező „családi convulsio”? Rolla Margit magyarázata szerint „Széll Kálmán három és félévi [!] özvegység után másodszor is megházasodik, anyát keres kislányának. Egy törvényszéki elnök leányát veszi el, de a házasság alig pár hónapig tart.”⁵³ Illusztrációként Voinovich után, az ő hibás átírását tovább rontva idézi az Aranytól származó mondatot: „Nagy változás történt nálunk – írja Tompának Arany – kis unokámat {fel kellett hozni Pestre}, kit apja, szomorú özvegysége harmadfél éve alatt, nem akart elbocsátni magától, most önkint hozza ide, a mi gondviselésünk alá.”⁵⁴ Bár az *Arany estéje* szerzője Széll Kálmán oldalági leszármazottja volt,⁵⁵ megjelölhette volna a törvényszéki elnök és leánya nevét, a házasság dátumait, s egyéb konkrétumokat, például azt, hogy hová kerülhetett nagybátyjának Arannyal folytatott levelezése.

Könyve azonban megfogalmazásaiban és az anyag ismertetésében, netán válogatásában is Ercsey és Arany László diszkrécióját látszik követni. Ezt elsősorban munkájának első mondata indokolja: „1928. április 1-én a debreceni »Széll-házban« meghalt dukai és szentgyörgyvölgyi Széll Kálmán, szalontai ny. ref. lelkész, aki – azon felül, hogy a nagyszalontai egyházmegyének 32 éven át szolgáló esperese, a tiszántúli egyházkerület tanácsbírája, zsinati képviselő és konventi tag, a Ferenc József-rend lovagkeresztese – egyben Arany János veje is volt.”⁵⁶ Nemcsak a hagyaték közlése, hanem a rokoni tiszteltetés és az egyik legrégebb magyar nemesi család történetének⁵⁷ méltatása is célja volt ennek a kötetnek és választott hangnemének.

A *válás* szót Rolla Margit nem mondta ki; csak következtethetünk rá, hiszen minden egyéb esemény más visszhangot keltett volna mind Arany leveleiben, mind pedig a visszaemlékezés szövegében. Azt sem tudjuk, hogy Piroska szerepet játszott-e, s ha igen, milyet abban, hogy ilyen rövid volt ez a házasság. Ha Ercsey második esküvője, mint láttuk, komoly feszültségeket okozott, Széll Kálmáné sem lehetett mentes ilyenektől: a város lelkészének magánélete mondhatni közügy volt, válása sokáig lehetett közbeszéd tárgya. Ercsey levelei, mint ennek valószínű dokumentumai, nem lehettek publikusak az 1885-ben megnyitott Arany-emlékszobában, a Csonkatorony-beli múzeum előzményében, amelynek egyik kezdeményezője és megteremtője a költő egykori veje volt.

Az a szünet, amely Arany leveleiben ezután következett, 1868. október végétől 1870. szeptember végéig tartott; tárgyuk, nagy valószínűséggel, Piroska sorsa és apja helyzete is lehetett. Széll Kálmán kapcsolata az Arany családdal, mint azt az Arany Lászlóhoz írt és Rolla Margit könyvében publikált levelei is mutatják, jó maradt.

⁵² VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza 1860–1882*, Bp., MTA, 1938, 215–216.

⁵³ ROLLA, *i. m.*, 91.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ „Még egészen gyermek voltam, mikor fenn az Avason, édesanyám nővérénél – akinek Arany Juliska sógornője volt – először hallottam Széll Piroskáról.” Uo., 87.

⁵⁶ Uo., 5.

⁵⁷ Uo., 64.

„1877-ben újra megházasodott. A debreceni polgármester lányát vette feleségül, s Arany Juliska anyai nagybátyja, Ercsey Sándor volt az esküvői tanúja.”⁵⁸ Poroszlay Idával kötendő esküvőjéről Arany is beszámolt, aki erről így írt Ercseynek: „Kálmán megírta nekünk is, miben jár. Azóta tán czélnál is van? nem tudunk róla semmit. Nagy zavarban vagyunk, hogyan adjuk tudtára Piroskának. Nagyon le fogja verni szegény mély érzelmű kis leányt. Eddig azt hitte, kizárólag ő uralkodik az apja szeretete fölött.”⁵⁹

A tizenkettedik évében járó Piroska, aki majdnem három éves volt Széll Kálmán második házassága idején, feleleveníthette legérzékenyebb korában szerzett tapasztalatait. Ez derül ki abból a levélből, amelyet apja írt Arany Jánosnénak: „Szegény, áldott jó gyermek, április 20-ról írott levelében, midőn esküvőmre gratulál, – túlérzékenységében mintegy elbúcsúztat magától! Szóval levelén nagyon látszik érzékeny kedélyének nemcsak töprengése, hanem elkeseredése is, – s habár feltettem is magamban, hogy többé nem érintem előtte e’ tárgyat, nevet nem hallgathattam, – és azt hiszem – úgy érzem, hogy ezeknek tölem hallása, csak jól hathat reá.”⁶⁰ Azt, hogy a kislány az új házasság után sem tért vissza apja otthonába, annak kívánsága ellenére sem, hanem nagyszüleinél kívánt maradni, kétségkívül indokolhatta Rolla Margit magyarázata: „a gyermek hozzászokott új környezetéhez”, s „a nagyszülők már nem tudtak lemondani egyetlen örömről”,⁶¹ de ott lehetek, visszavonhatatlanul, Piroska életének Nagyszalontához fűződő, szomorú emlékei. (Arany halála után 1885-ig az özvegnél, azután pedig Arany Lászlóknál élt, egészen addig, míg 1886-ban, húszéves korában el nem vitte a tüdőgyulladás.⁶²)

Mindez – talán több más, ismeretlenségben maradt egyéb, családi, rokoni, szülővárosi ellentétekkel együtt – Arany ezekből az évekből s Ercsey 1866-tól való elveszett leveleiben lehetett dokumentálva.

Hová kerülhettek az eltűnt levelek?

Arany nem őrizte meg valamennyi postáját; példa lehet erre az a két leánykérés, amelyekről 1863. április 11-én írt Tompának: „Egy sajátságos esetről kellene még írnom – de tán jobb lesz elhallgatni. Nem hallotta volna P... a runyai pap, hogy Juliska már el van jegyezve? Mi azt hisszük, lehetetlen volt nem hallania körületek. S az a fiú most írt nekem – szinte zavarba hoz, hogyan válaszoljak, hogy a legkíméleteseb legyen válaszom. Csudálatos; ez már a második eset azon pár hét alatt, mióta... Előbb, mint válaszom oda érkezne, tudassátok vele valahogy, szép móddal, – ne legyen rá nézve az én levelem a mennykőcsapás. De azt ne sejtessétek vele, hogy tudjátok, hogy írt nekem. Sapienti sat.” Az elhallgatásról való gondolkodás azt is jelenthette, hogy a válasz megírása után Arany – mint azt jegyzetében Új Imre is gondolja – megsemmisítette a levelet. Kérdés, hogy ez

⁵⁸ *Uo.*, 97–98.

⁵⁹ Ercseynek, 1877. jan. 25. Ez az egy hozzá írt Arany-levél maradt fenn 1877-ből.

⁶⁰ 1877. ápr. 22. *Uo.*, 99–100. Előszőr: M. Zs. [MÓRICZ Zsigmond?], *Arany János családja levelezéséből*, Nyugat, 1932, 20. sz., 373–374.

⁶¹ ROLLA, *i. m.*, 100.

⁶² Lásd erről *uo.*, 147–177.

volt-e a sorsa azoknak az Ercsey-tudósításoknak (illetve azok egy részének), amelyek kompromittálhatták a családot, a rokonságot vagy az ismerősöket. Ez a lehetőség nem zárható ki, hiszen Aranynek – Szilágyi István Arany Lászlóhoz írt levele szerint – saját művei sem mind maradtak meg.⁶³

A nagyszalontai Arany-emlékszoba, majd a Csonkatorony-beli múzeum megnyitásával az odakerült kéziratok publikussá váltak. Arany László a hagyaték jelentősen megszürt anyagát (Ercseynek Aranyhoz írt 65 levelét) továbbította, s a válogatást nagy valószínűséggel ő maga végezte el; mindaz, amit visszatartott, halála (1898) után özvegyének, majd Voinovichnak, az Arany-hagyaték kizárólagos gondozójának birtokába kerülhetett. Az ottani, 1899-ből való leltár, mint idéztük, Ercseynek 65 Aranyhoz írt levelét, s csaknem kétszer annyi, 127 hozzá írt Arany-levelet regisztrált: Voinovich Arany-életrajza viszont nem idéz az elveszett levelekből, ami nem kétségtelen cáfolata annak, hogy a hagyatékban maradtak s a második világháborúban pusztultak el, de meggondolkoztató adat: az is lehetséges, hogy Voinovich ismerte, de nem használta fel őket.

A 65 Ercsey-levelel Dánielisz idézett statisztikája szerint 86-ra szaporodott; a kritikai kiadás anyagában azonban csak 78 található. A növekedés Arany László akaratából, talán már hagyatékából történhetett; az eltérés vagy tévedés, vagy – rosszabb esetben – vesztés eredménye lehet. Hogy létezhetne még közülük egy-kettő, arra kevés az esély: talán előkerülhet néhány, amely ajándékként őrződött meg.

Elképzelhető, hogy Arany elveszett leveleit Ercsey visszaadta Arany Lászlónak s így a hagyatékkal együtt megsemmisültek; talán a szalontai rokonokhoz kerültek, mint az a kettő, amelyiknek az Arany-életrajzban való közlését Ercsey Ernőné engedélyezte.⁶⁴ Szerencsés esetben olyan magángyűjtőkről is szó lehet, akik mindaddig elleneztek anyaguk közzétételét.

⁶³ „Nem hiszem, hogy nem birj tudomással arról, hogy ő neki vagy egy eredeti vigjátéka is, hacsak el nem el nem [!] égette, a mit nem gondolok. Azután megvan tőle igen szép fordításban Lamennais »Egy hívő szavai.«.” 1883. febr. 1. MTA Kt, K 513/663.

⁶⁴ VOINOVICH, *i. m.*, 191–192.

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
200: . CZKK évfolyam 3. szám

Függelék

	Arany János levelei		Ercsey Sándor levelei	
	fennmaradt	elveszett	fennmaradt	elveszett
1847	–	1	–	
1851	1		1	
1852	6		8	
1853	11		15	
1854	5		7	1
1855	6		8	
1856	5		6	
1857	4		6	
1858	4		6	
1859	6		5	2
1860	1		1	
1861	2		1	
1862	–		–	
1863	1		–	1
1864	9		8	1
1865	9		5	1
1866	5		1	1
1867	11		–	5
1868	11		–	7
1869	–		–	
1870	5		–	3
1871	2		–	2
1872	1		–	
1873	1		–	1
1874	4		–	3
1875	6		–	4
1876	5		–	3
1877	1		–	
1878	5		–	2
1879	7		–	5
1880	2		–	
	136	1	78	42
	137		120	